

Nobelpristagarens far byggde Sveriges unika fyrar

Mats Carlsson Lénart

Heidenstammarna är ett svenskt bidrag till den internationella fyrbyggnadskonsten. De ståtliga rödmålade gjutjärnsfyrarna som reser sig på utskär som Pater Noster och Utklippan. Dessa öppna "meccanofyrar" har namn efter sin skapare, överingeniör Nils Gustaf von Heidenstam, far till skalden och nobelpristagaren Verner.

Nils Gustaf von Heidenstam
Foto:

Idag lyser Pater Nosters ståtliga fyrtorn åter rött och nytt ute på de farliga skären där Marstrandsfjorden blir Skagerack, men i decennier innan den omtalade femåriga renoveringen relativt nyligen stod Nils Gustaf von Heidenstams mest praktfulla fyr och rostade. För Pater Noster är inte bara den stiligaste av "heidenstammare" utan också den mest utsatta – pinad av Västerhavets salta vatten.

Von Heidenstams koncept för fyrbyggande gick ut på att fyren konstruerades av gjutjärnsdelar på en mekanisk verkstad i land. Som en jättelik byggsats transporterades sen delarna ut till skäret där fyren skulle stå och kunde där förhållandevis snabbt resas och tas i drift. Tidigare hade Sveriges fyrar byggts från grunden på de öar och skär där de skulle stå, i antingen sten eller trä. Både materialet och byggnadsmetoden som von Heidenstam introducerade var något helt nytt. Det blev enklare, snabbare och billigare att bygga fyrar. Däremot visade det sig senare att underhållskostnaderna blev stora, särskilt på heidenstammarna längs Västkusten där rostangreppen var extra hårda.

Nils Gustaf von Heidenstam var av gammal sjöofficerssläkt och det var självklart att han skulle följa släkttraditionen. Han föddes 1822 på Sörby boställe utanför Ronneby och fadern var chef för Blekinge båtsmanskompani. Den unge von Heidenstam gick in i flottan vid 14 års ålder och visade snabbt framfötterna, men redan tre år senare lämnade han den sjömilitära karriären för att i stället bli ingenjör. År 1849, vid 27 års ålder, återknöt han dock kontakten med hav och kust då han anställdes som ingenjör vid Fyr- och båkinrättningen – Sveriges fyrväsende var då ännu en militär angelägenhet som löd under Amiralitetet.

År 1849 fanns ännu bara ett fåtal fyrar längs Sveriges kuster och von Heidenstam såg genast behovet av en utbyggnad. 1857, efter en rad omfattande resor längs landets kuster, lämnade von Heidenstam in sin stora plan för byggande av fler fyrar, närmare bestämt elva fyrar och ett fyrskepp. Strax efter blev han utsedd till överingeniör. Nils Gustaf von Heidenstam var i ett 30-tal år det svenska fyrväsendets organisatör.

Upprinnelsen till att Heidenstam utvecklade en egen typ av fyr och metod för fyrbyggande var förhållandena på Gotska Sandön, en av de första platserna

Grimskärs fyrplats.

Foto: Emil Blomberg

fyrbyggaren gav sig i kast med efter att hans fyrplan för riket antagits. Von Heidenstam menade att såväl stentorn som träorn skulle drabbas av sättningar på öns sandiga mark. Därför ritade han en fyr i järn, en fackverkskonstruktion som sattes fast i sanden med långa skruvpålar. Till skillnad från de senare Heidenstamfyrarna har tornet på Gotska Sandön en träbeklädnad.

De första "riktiga" heidenstammarna med helt öppna torn (det smala trappornet i mitten undantaget) monterades 1862-63, dels på Häradskär i den östgötska utskärgården och dels på Sandhammaren, Skånes sydostligaste udde. Sedan följde en rad liknande torn, bl.a. på Väderöbod och Utklippan, men inget av Heidenstams svenska fyrprojekt var lika utmanande som att bygga en fyr på de farliga Pater Noster-skären, i havet nordväst om Marstrand. Fyrtornet Pater Noster byggdes – liksom flera andra heidenstammare – på Ludvigsbergs Mekaniska Verkstad i Stockholm och delarna fördes ut till de ökända skären nordväst

om Marstrand. Heidenstam övervakade personligen arbetena i två somrar. Familjen hade han med sig, men sonen Verner vantrivdes med de salta vågorna och vindarna. Han längtade i stället till Olshammar, familjens lantställe vid Vättern.

Nils Gustaf von Heidenstams sista stora projekt var att på finskt uppdrag bygga en fyr på Bogskär, en ytterst liten, men för sjöfarten mycket farlig, ensam klippa, ute i havet cirka 60 kilometer söder om Åland. Även detta "omöjliga" projekt lyckades Heidenstam med.

I augusti 1882, invigdes högtidligen Bogskärs fyr, den sista av Heidenstams stora fyror – men ingen riktig "heidenstammare" och även den av överingenjörrens fyror som skulle få den kortaste tillvaron. Under första världskriget förstördes Bogskär av ryssar och tyskar.

I Sverige står de flesta av Heidenstams fyror kvar, av de sanna "heidenstammarna" är det bara Väderöbod som är borta.

Privat tycks Nils Gustaf von Heidenstam ha varit en olycklig människa.

Om hans äktenskap med Magda Rüttersköld var svalt så var relationen till sonen Verner iskall. Far och son tycks tidigt ha börjat förakta varann. Natten till sin 65:e födelsedag, den 2 juni 1887, i arbetsrummet i den von Heidenstamska villan på Karlavägen i Stockholm, sköt sig Nils Gustaf von Heidenstam i huvudet med sin pistol. Sonen Verner fann honom på morgonen i en blodpöl på golvet.

I ett testamente meddelade fyrbyggaren sin sista önskan – att bli kremerad. Nils Gustaf von Heidenstam ska ha varit en av de allra första i Sverige i modern tid vars kropp brändes. Askkan skulle enligt testamentet spridas över Vätterns vatten, utanför Olshammar, vilket den blivande nobelpristagaren Verner von Heidenstam gjorde en tid efter dödsfallet.

VON HEIDENSTAMS FYRAR

”Heidenstammare”

Sandhammaren (1862)	Från början två torn, det ena flyttat till Pite Rönnskär 1904-05 Byggt på Hellefors bruk i Västmanland
Häradsjär (1863)	Byggt på Ludvigsbergs Mekaniska Verkstad i Stockholm Sveriges första fyr med roterande lins
Måsesjär (1865)	Byggt på Eriksbergs Mekaniska Verkstad i Göteborg Heidenstamfyren ersattes med en ny fyr 1978
Väderöbod (1867)	Heidenstamfyren riven 1969
Pater Noster (1868)	Fyren släckt 1977 men återtänd 2007
Utklippan (1870)	
Kapelludden (1872)	Ritad av A.T. Gellerstedt
Rödkallen (1872)	Fyren släckt 1972
Svenska Högarna (1874)	Byggt på Ludvigsbergs Mekaniska Verkstad i Stockholm
Pite Rönnskär (1905)	Fyrtornet första gången monterat 1862 på Sandhammaren. Fyren släckt 1973

Övriga (urval)

Grimskär (1849)	Fyren riven 1944
Malören (1851)	
Stora Fjäderägg (1851)	
Hjortens udde (1852)	
Fjuk (1852)	Fyren riven 1909
Gotska Sandön (1859)	
Bogskär (1882)	I Finland. Fyren förstörd under första världskriget